

PRIVIRE DIACRONICĂ ASUPRA LEXICOGRAFIEI BILINGVE FRANCEZO-ROMÂNE ȘI ROMÂNNO-FRANCEZE

Doina Marta BEJAN

Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați

Tradiția lexicografică românească este foarte veche, din secolul al XVI-lea, apariția unor vocabulare bilingve slavo-române fiind aproape concomitentă cu cea a primelor texte bisericești traduse din limba slavonă. Către sfârșitul secolului al XVII-lea și în primii ani ai secolului al XVIII-lea se produce, în istoria lexicografiei românești, o transformare fundamentală: locul limbii slavone începe să fie luat, în dicționarele bilingve sau poliglote, de limba latină sau de o limbă romanică, numărul unor astfel de opere crescând semnificativ; la sfârșitul secolului al XVIII-lea apar și lucrări lexicografice tipărite. În primul sfert al secolului al XIX-lea, preocupările lexicografice au fost concentrate în Transilvania, apogeul reprezentându-l anul 1825, când se tipărește *Lexiconul* de la Buda; către mijlocul secolului se constată o reluare a preocupărilor lexicografice în Muntenia, fiecare din cele două provincii istorice tinzând să se specializeze în anumite tipuri de dicționare bilingve, „specializare determinată în primul rând de nevoile și de influențele locale specifice [...] Transilvaniei îi aparțin mai toate dicționarele germano-române (și româno-germane), iar Munteniei mai toate cele francezo-române (și româno-franceze)”. (Seche, 1966:34).

Lexicografia bilingvă tipărită, francezo-română și româno-franceză, începe abia în 1839, fiind precedată de o serie de lucrări lexicografice manuscrise, fără circulație, dar care stau mărturie pentru începuturile influenței franceze la noi; către mijlocul secolului al XIX-lea, influența culturii franceze în Principate, îndeosebi în Muntenia, ajunge la apogeu: contactul nemijlocit al tinerei generații cu viața politică și culturală a Franței, numeroasele traduceri din limba franceză, includerea acestei limbi în învățământul din țările române, „toate au o influență hotărâtoare asupra dezvoltării limbii române, care acceptă un mare număr de elemente lexicale occidentale, îmbogățindu-se neconținut într-un scurt interval de timp. La influența franceză directă se adaugă și una indirectă, prin intermediul limbii ruse”. (Seche, 1966:43). Dicționarele biligve din secolul al XIX-lea sunt lucrări prin intermediul cărora vor fi puse în circulație, pătrunzând în limbă și împământându-se, numeroase cuvinte de origine franceză.

Primul dicționar tipărit care interesează cele două limbi, *Vocabular purtăreț rumânesc-franțozesc și franțozesc-rumânesc*, se publică în 1839, la București, din nevoi didactice, decătre **J.A.Vaillant**¹: „Fiecare dintre cele două părți ale Vocabularului numără circa 10.000 de cuvinte titlu. Numeroase indicații gramaticale însoțesc atât cuvântul-titlu, cât și corespondentele din a doua limbă. De obicei, corespondentele se dau printr-un singur termen („*părăsi* v. *abandonner*”), rar cu serii sinonimice; explicația analitică lipsește aproape cu desăvârșire. În partea româno-franceză, după modelul altor dicționare bilingve și plurilingve ale epocii, autorul a transformat pe alocuri lucrarea bilingvă în dicționar explicativ românesc: el a definit numeroși termeni românești sau cel puțin a dat, în limba română, unele indicații semantice asupra lor, de obicei după enumerarea corespondentelor din limba franceză („...*democrație*, f. *démocratie*. Stăpânirea norodului”; „*organisi*, v. *organiser*).

A orândui”). [...]Faptul cel mai important pe care trebuie să-l semnalăm în acest vocabular este marea număr de neologisme, unele probabil, puse pentru prima dată în circulație prin el.” (Seche,1966:43-44). Mario Roques observa că cuvinte ca *abdomen, ablativ, abona, abonat, absorbiere, academic, activ, acuzativ, adverb, adverbial, aerisire, aerostat, agată, agronomie, azimut și azot*, care figurează în *Dicționarul limbii române* al Academiei Române (DA) fără nici o atestare, se găsesc în *Vocabularul* din 1839 al lui Vaillant.

Între 1840 și 1841, apar la București cele două tomuri ale *Vocabularului franțezo-românesc* în redactarea lui **P.Poienaru, F.Aaron și G.Hill** ; lucrarea este remarcabilă sub raportul numărului de cuvinte-titlu înregistrate, circa 45.000, și prin spațiul foarte întins acordat celei de-a doua limbi: „Termenii francezi sunt explicați în limba română prin definiții analitice, largi, precedate de sinonime (*exporter*:’a esporta, a scoate din țară produse de ale pământului sau de ale industriei’ [...]). Lucrarea conține extrem de multe expresii ale limbii franceze, cu traducerea lor românească. În sfârșit, numeroase indicații ortoepice, stilistice și asupra circulației termenilor ridică valoarea acestui dicționar important.” (Seche,1966:45). Totuși numărul mare de barbarisme pe care le introduce în limba română este mare și ele dau părții românești un caracter artificial.

În 1859, **Teodor Codrescu** publică, la Iași, *Dicționarul franceso-romanu* care reia lista de cuvinte a dicționarului redactat de P.Poienaru, F.Aaron și G.Hill, adăugându-i, în mod nesistematic și fără un temei științific, între cuvântul-titlu francez și corespondentul românesc, termenul latin corespunzător, care nu servește ca etimon cuvântului-titlu, ci este corespondentul lui semantic; astfel, „Codrescu a transformat remarcabila versiune anterioară (bilingvă) într-o operă lexicografică hibridă care reprezintă un regres, cel puțin ca structură. Totuși lucrarea n-a fost lipsită de succes; autorul scoate o a doua ediție, în 1875-1876.” (Seche,1966:46).

Tot în 1859, **Nifon Bălășescu** publică o parte (până la litera B) dintr-un *Dicționar francez-român*, în care „autorul a creat în mod conștient și sistematic cuvinte, pentru a avea corespondent românesc al termenului-titlu francez (cf. exemple de cuvinte ‚românești’ ca *astic, atenționat, attentiv, attera, attrițiune, augura* etc.). După cum se vede și din exemplele date, în numeroase cazuri termenul străin ‚românizat’ nu a rămas în limbă” (Seche,1966:47). Partea pozitivă a lucrării constă în grija lexicografului pentru a stabili o ierarhizare semantică științifică a sensurilor termenilor polisemantici.Versiunea inversă a lucrării, *Dicționar român-francez*, și el incomplet, apărut tot în 1859 la București, se deosebește de cealaltă versiune prin introducerea indicațiilor etimologice la termenii românești rari și la împrumuturile recente („amnestia, f.(ἀμνηστία)...”). Între cuvântul-titlu românesc cu litere latine și corespondentele din limba franceză, autorul a intercalat, de obicei, termenul românesc transcris cu alfabetul de tranziție; transcrierea lipsește în mod sistematic la neologismele cu totul recente,probabil pentru motivul că asemenea termeni nici n-au apucat să fie vreodată scriși cu acest tip de alfabet.

În 1862, **Raoul de Pontbriant** publică, la București, Göttingen, Paris și Leipzig, *Dicționarul româno-francesu*, lucrare cu calități remarcabile: este cea mai bogată lucrare lexicografică (circa 28.000 de cuvinte-titlu) tipărită, dintre cele cu limba de bază româna, până la 1870; este o operă lexicografică care, deși bilingvă, indică etimonul tuturor cuvintelor românești pe care le înregistrează (în măsura în care etimonul se cunoștea), chiar și a celor formate pe teren românesc. „Merită

să fie amintită aici și atitudinea lui Pontbriant față de etimologia neologismelor: ori de câte ori un împrumut recent poate fi explicat, din punctul de vedere al formei, deopotrivă printr-o sursă latină și una franceză, autorul preferă explicația prin sursă latină [...]. Faptul ni se pare extrem de semnificativ, mai cu seamă că lexicograful este de origine franceză, și procedeul, departe de a reflecta în cazul de față concepția unui latinist, arată, măcar în numeroase cazuri, o realitate a istoriei limbii noastre: aceea că în veacul trecut (sec. al XIX-lea, n.n.) influența limbii latine în domeniul lexicului românesc a fost mult mai puternică decât reiese din dicționarele contemporane nouă, care au tendința să prefere, mai totdeauna, explicația prin filiera franceză.” (Seche,1966:49).

La 1870 apare la București *Vocabularu romano-francesu* a lui **Ion Costinescu**, care depășește ca proporții (circa 35.000 de cuvinte înregistrate) dicționarul lui Pontbriant, amintit anterior. În pofida titlului, opera lui Costinescu este în primul rând apreciată pentru explicațiile ample în limba română și pentru orientarea spre definiția encicloedică, mai ales la termenii de cultură; informația enciclopedică a autorului este împrumutată din lexicografia franceză, filologul român recunoscând că a folosit *Dicționarul Academiei Franceze* și *Dicționarul* lui Napoleone Landais în redactarea *Vocabularului* său. Costinescu înregistrează, pentru întâia oară în lexicografia românească, în mod sistematic, îmbinările de cuvinte care aparțin domeniului tehnico-științific.

Limba franceză mai este reprezentată, ca limbă corespondentă, în unele dicționare poliglote redactate până la 1870, ceea ce arată că limitele specifice operelor lexicografice bilingve și poliglote nu erau foarte bine precizate; în astfel de dicționare erau incluse indicații etimologice, note enciclopedice (numele proprii) sau explicații unilingve, aspecte hibride determinate de dorința autorilor de a suplini absența unor opere lexicografice specializate.

În pofida scăderilor amintite, dicționarele bilingve din această perioadă contribuie la îmbogățirea lexicului limbii române cu numeroase cuvinte de origine franceză pe care le pun în circulație și, de cele mai multe ori, odată pătrunse în limbă se împământenesc.

După 1880, lexicografia bilingvă româno-franceză și francezo-română face progrese sub aspect cantitativ și calitativ; amintim: *Dictionnaire français-roumain* al lui **Constantin Șăineanu**, apărut în șase ediții între 1897 și 1939, versiunea inversă, *Dicționar româno-francez*, al aceluiași autor, publicat în 1898, prima ediție, și 1936 – ultima ediție, și *Nouveau dictionnaire roumain-français*, în patru volume, redactat de **Frédéric Damé**², apărut la București între anii 1893 și 1895.

Dicționarul lui Fr. Damé este rezultatul a două decenii de muncă, lista de cuvinte românești ridicându-se la aproape 40.000 de articole-titlu. Cuvântul românesc este înregistrat fără indicația de accent, este însoțit de numele categoriei gramaticale, se dau indicații (nu întotdeauna exacte) asupra circulației cuvântului în timp și spațiu; se face o analiză minuțioasă, prin corespondentele franceze, a situației semantice, nuanțele și sensurile diferite fiind grupate independent, izolate cu cifre și bare.”Lui Damé îi datorăm, așadar, pentru lexicografia bilingvă, noțiunea de *subsens*, așa cum pentru cea explicativă, ea va fi inaugurată de Sextil Pușcariu. Din păcate, analiza semantică este pe alocuri împinsă dincolo de limitele îngăduite: sensuri diferite ale aceluiași cuvânt au fost transformate în omonime, procedeu ce sarge în mod nejustificat unitatea lexicală.” (Seche,1969:295). Mai bine de

jumătate din volumul total al lucrării este reprezentat de secțiunea unităților frazeologice, însoțite de contexte ilustrative din izvoare, cărora lexicograful s-a străduit să le găsească corespondente în idiomatisme limbii franceze. Ultimul alineat al fiecărui articol este consacrat formelor gramaticale ale cuvântului-titlu, bine și bogat conceput. Dicționarul a fost criticat, încă din perioada apariției sale, pentru erorile de formă și conținut ale părții franceze, surprinzătoare pentru un autor care stăpânea la perfecție limba străină. „Dicționarul constituie una din cele mai însemnate lucrări ale lexicografiei nu numai române, dar chiar europene” (*Arhiva din Iași*, XVIII, 1907, nr.5, p.240); el ar fi o „capodoperă a lexicografiei noastre bilingve din secolul trecut (al XIX-lea, n.n.)” (Petru Kovács, *Frédéric Damé. Activitatea sa culturală și lexicografică*, în *Cercetări de lingvistică*, Cluj, X (1965), nr.2, p.265), apud (Seche, 1969:296).

Dintre lucrările lexicografice bilingve apărute în secolul al XX-lea, amintim *Dicționarul francez-român*, apărut la Editura Științifică, București, 1967, elaborat de un colectiv format de Iulia Giroveanu, Sandu Mihăescu, Michaela Slăvescu, coordonat de **N.N. Condeescu** și (după moartea acestuia) de **Gherghina Haneș**; fiecare articol se compune din cuvântul-titlu, transcrierea fonetică închisă în paranteze drepte, specificarea categoriei morfologice, în formă prescurtată; urmează domeniul căruia îi aparține cuvântul sau indicația stilistică, în formă prescurtată, între paranteze rotunde; s-a insistat asupra sensurilor principale, bine cristalizate ale cuvântului, indispensabile pentru înțelegerea justă a exprimării. Acest *Dicționar* reia, depășind, cantitativ și calitativ, un alt *Dicționar francez-român*, apărut în 1959, tot la Editura Științifică, București, sub coordonarea aceluiași N.N. Condeescu; noua lucrare înglobează în articolele sale un adevărat ghid frazeologic, fiind deosebit de bogat în expresii și locuțiuni, precum și terminologie științifică și tehnică, chiar dacă un concept din aceste domenii este numit în ambele limbi cu același termen preluat dintr-o limbă veche sau format din radicale grecești ori latinești. Lucrarea este apreciată pentru tehnica lexicografică riguroasă, pentru felul logic în care sunt alcătuite articolele, pentru uniformitatea părților lui componente și a semnelor convenționale, care asigură folosirea sigură și rapidă a dicționarului.

Tot în 1967, la Editura Științifică, București, apare un *Dicționar român-francez*, autori: Elvira Balmuș, Anca Georgescu-Fuerea, Zelma Cahane, Constantin Borănescu, coordonator **Ana Canarache**, realizat după aceleași principii ca și dicționarul N. N. Condeescu.

Ultima lucrare lexicografică care merită a fi amintită este le *Dictionnaire roumain-français de termes fondamentaux*, publicat de către un colectiv de redacție coordonat de **Teodora Cristea, Alexandra Cuniță și Viorel Vișan** la Editura Babel, București, 1992, cu concursul de la *Délégation Générale à la Langue Française* (Paris), de *l'Institut français de Bucarest* și du *Service Culturel de l'Ambassade de France en Roumanie*. Dicționarul are un caracter selectiv, cuprinde un nucleu de circa 3000 de intrări (cuvinte-titlu) tratate extensiv, ceea ce a dus la o îmbogățire semnificativă față de lista intrărilor propriu-zise, marcându-se într-o manieră sistematică și detaliată echivalentele cuvântului de bază și ale combinațiilor sale stabile, precum și caracteristicile sale gramaticale; apar în număr mare exemple ilustrative, fraze uzuale, enunțuri-tip cu valoare pragmatică specifică, de natură să faciliteze accesul la zone foarte mobile ale lexicului francez contemporan. Lucrarea se adresează în egală măsură atât începătorilor în însușirea limbii franceze, cât și traducătorilor

care au la dispoziție numeroase sugestii pentru găsirea echivalențelor precise și nuanțate.

Toate dicționarele amintite au răspuns la timpul lor unei necesități culturale care nu și-a pierdut nici astăzi actualitatea, și anume nevoia de informare cât mai precisă în probleme generale sau de specialitate. „Lectura” dicționarelor are un rezultat pozitiv – învățarea lexicală, „proces gardual, care realizează diferite trepte ale cunoașterii: informații generale privind componentele de sens importante, capacitatea de a eticheta realitatea extralingvistică și, în fine, folosirea adecvată a cuvintelor și sensurilor în contexte lingvistice și extralingvistice” (Bidu-Vrânceanu, 1993: 88).

Endnotes

¹ Vaillant, Jean A. (1804-1886), cărturar francez. Profesor de filozofie la București (1829-1840). Expulzat pentru participarea la mișcarea revoluționară din 1840, a sprijinit, în Franța, cauza unirii Principatelor. Lucrări despre istoria românilor (« *România* », trei volume).

² Damé, Frédéric (1849-1907, născut la Tonnere, Franța) publicist și istoric român de origine franceză. A condus mai multe ziare, printre care *L'Indépendance roumaine* (1877-1878). Opera principală: *Histoire de la Roumanie contemporaine, 1822-1900*; autor al unui dicționar român-francez și al unei lucrări consacrate terminologiei populare românești.

Bibliografie

1. Bidu-Vrânceanu, Angela, *Lectura dicționarelor*, București, Editura Metropolis, 1993.
2. Condeescu, N:N:, *Cuvânt înainte la Dicționar francez-român*, București, Editura Științifică, 1967.
3. Cristea, Teodora, *Avant-propos la Dictionnaire roumain-français*, București, Editura Babel, 1992.
4. *****, *Mic dicționar enciclopedic*, ediția a III-a, revăzută și adăugită, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.
5. Seche, Mircea, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol.I-*De la origini până la 1880*, București, Editura Științifică, 1966; vol.II-*De la 1880 până astăzi*, București, Editura Științifică, 1969.